

תעזבנו" כמו שהוא בפסוק ובמחזור ליום כפור - והוא הנכון לפי הענין.

פא. כשממהרים ואין פנאי לגמור הסליחות אפשר לומר ודוי "אשמנו" רק פעם אחת, ויש מדלגים "מכניסי רחמים". וכשצריכים לדלג עוד יש לתת עדיפות ל"מי שענה" ¹²³⁴⁵⁶⁷שיסודה במשנה, ולא לדלגה. ויש מנהגים שאומרים **מיכה עבדך עד לאשר אשאי** רק בער"ה. ועי' מעשה רב סי' קצו.

פב. כמה סליחות נתקנו דוקא לש"ץ כדמוכח מענינם, והיינו משום דבדורות שלפני הדפוס לא היו מצויים סליחות ביד כל הצבור, והש"ץ אמר הסליחות בקול, והצבור אמרו קל מלך יושב וי"ג מדות שבין סליחה לסליחה. וכן כמה סליחות מזכירים הצום שהיה נהוג - והרבה נוהגים עוד היום - בימי הסליחות. ההערות נכתבו על סדר סליחות מנהג ליטא, ואין כאן מקום להעיר על הכל - ישמע חכם ויוסיף לקח. כמו כן לא הערתי על השמטות הצנזורה - כמה מהם עוד לא תוקנו במהדורות החדשות שיצאו לאור בשנים האחרונות. עי' סליחות מהדורת גולדשמידט (הוצאת מוסד הרב קוק - וכן לענין קינות).

פג. ^{אוצר החכמה}הנה ברכו את ה'... העמדים בבית ה' בלילות: פשוט שנתקן לפי המנהג המקורי של אמירת סליחות לפני עלות השחר.

פד. **אין מי יקרא בצדק** - סימן ב: נתקן לש"ץ. ושם "שוקדים בצום לבם להכניע" שייך רק אם צמים.

פה. בפזמון ליום א': **במוצאי מנוחה קדמנוך תחלה:** שמעתי מדלגים תיבות "במוצאי מנוחה" כשאומרים סליחות ביום, ויש כאן חשש קלקול בהבנה. ואין צריך כלל לשנות הנוסח, כי כל יום ראשון נקרא מוצאי שבת כמו שכתב הר"ן בערבי פסחים (כב. בדפי הרי"ף) - והוא תלמוד ערוך בתענית כט ע"א, שביהמ"ק נחרב במוצאי שבת אע"פ שנחרב ביום - שהרי

להקדים או"א לפי הכלל הנ"ל, וכשהסליחה בלשון יחיד אזי יש לומר **א-לקי וא-לקי אבותי**. כללו של דבר הכלל הנ"ל צריך התבוננות, ומדפיסי הסליחות לא דקדקו בו כל הצורך.

עו. אמירת **י"ג מדות** היא דבר שבקדושה (שו"ע סי' תקס"ה), וצריך לאומרה בבת אחת עם הצבור דוקא. ולפי מנהג הקדום שרק הש"ץ אמר הסליחות והפזמונים, והצבור אמרו הי"ג מדות, אתי שפיר. אבל לדין שהש"ץ איננו מוציא הצבור איך יאמר הש"ץ לבדו הפזמון ה' ה' קל רחום וכו'. ועי' בבח"ל סי' קכ"ה ס"א ד"ה אלא שמסתפק בכי האי גוונא גבי קדושה, אם הש"ץ אומר קדוש וברוך וכו' אחרי הצבור. אמנם בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ג פשיטא לו שיש להנהיג כן בקדושה לכתחילה, וא"כ גם בנידון דידן שפיר דמי. ובקצה המטה על המטה אפרים סי' תרי"ט סקס"ג ובהגהות מהרש"ם שבארחות חיים (החדש) סי' תקס"ה אות ג' הביאו מחלוקת בנידון דידן ע"ש.

עז. ^{אוצר החכמה}ובמנין מצומצם של עשרה אנשים שיש רק תשעה עונים, אע"פ שכאשר קצתם מתפללים שפיר דמי, נראה דהיינו דוקא משום טירחא דצבורא, אבל לכתחילה בעינן "שאומרים ביחד. וצ"ע.

עח. **אל תעזבנו ה', א-לקינו אל תרחק ממנו:** כן הוא הפסק הפסוק ע"פ טעמיו.

עט. **דברים הנאמרים בלשון ארמי** מבואר בפוסקים שאין ליחיד לאמרה. אבל כל שיש מנין במקום אף שמתעסקים בדברים אחרים, השכינה שרויה שם ושפיר דמי, וכן הסכים הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א. והוסיף דאפילו בעזרת נשים אע"פ שיש מחיצה מפסקת שפיר דמי - ושוב מצאתי כן בתמים דעים סי' קפ"ד בשם רבי יהודה ב"ר יקר.

פ. **אחרי עזרא הסופר אמר לפניך...** צ"ל "ורב חסד ואמת ולא עזבתם: אל